

[telif makale]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Verilen Hak ve İmtiyazlar

Hayrettin ŞAHİN

dr.
{ hsahink@hotmail.com }

ERUIFD

[2014 / 2, SAYI: 19, SAYFA: 81-99]

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş bakımından Türk, temel yapısı bakımından Müslüman, sınırları içinde sahip olduğu toplum yapısı açısından da kozmopolit bir yapıya sahip bir devlettir. Türk-İslâm çoğunluğunun dışında, çeşitli ırk, dil, din ve mezhep bakımından farklı toplulukları bünyesinde barındırmış, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve diğer bazı küçük topluluklar, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal yapısını meydana getirmiştir. Osmanlı devleti, bütün bu toplulukları yüzyıllarca adalet, hoşgörü, insan hak ve hürriyetleriyle yönetmeyi bir prensip haline getirmiş, azınlıklara verdiği siyasî, sosyal ve ekonomik hak ve imtiyazlarla devrinin medeniyet sembolü olmuştur. 1800'lere gelinceye kadar, her padişah tarafından yeniden kabul edilip geliştirilen bu hak ve imtiyazlar, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yazılı duruma getirilmiştir. Bu haklar, Osmanlı Devleti içinde yaşayan tüm azınlıkların hemen her alanda ve dünyanın hiçbir ülkesinde görülmeyen, birçok ülkenin kendi vatandaşlarından dahi esirgediği haklar ve imtiyazlar olmuştur. 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı ve 1856'daki Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti, tüm gayrimüslimlere olduğu gibi Ermenilere de dinî, adlî, idarî ve eğitim alanında geniş haklar ve imtiyazlar vermiştir. Neticede bu fermanlar gereğince, diğer azınlıklar gibi Ermeniler de bağımsız bir dinî zümre kabul edilmiş ve Osmanlı Devleti vatandaşlarının sahip olduğu tüm haklardan faydalanmaya başlamışlardır. Ancak bu Nizamnâme ile kazanılan hak ve imtiyazlar, aynı zamanda da ileriki yıllarda ve özellikle II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) ortaya çıkacak olan Ermeni meselesinde ve Ermeni isyanlarında bir basamak olmuş ve Avrupa devletlerinin Osmanlı devletinin işlerine karışmasına da zemin hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler: Ermeni, Hak, İmtiyaz, Ermeni Milleti Nizamnamesi

The Rights And Privileges Given To Armanian People In The Ottoman Empire

ABSTRACT

The Ottoman Empire is a state Turkey in terms of structure, Muslims in terms of basic structure, cosmopolitan structure in terms of society within boundaries of it. That state in corporated the Turkish-Muslim majority, with various races, languages, which the different communities in terms of religions and sects. So, Greeks, Armenians, Jews and some other small communities, has created social structure of the Ottoman Empire. The Ottoman state, had administrated all these communities with justice,

tolerance, freedom and human rights, and it had become a symbol of civilization in the era of social and economic rights and privileges given the political minority, for centuries. Until the 1800s, the rights and privileges that are accepted and re-developed by each S, has been written with the administrative reforms of state. These rights of all minorities living in the Ottoman Empire could not be seen any country in the world even the rights and liberties of its citizens in many countries. The Ottoman Empire gave the extensive rights and privileges to Armenians of the religious, judicial, administrative, and in the field of education with The rescript of Gulhane in 1839 and Royal Edith of reform in 1856, as well as to all non-Muslims. Consequently, in accordance with this decree, Armenians was considered as independent religious society like other minorities and they began to benefit from all the rights that citizens of the Ottoman Empire. However, this regulation was gained with rights and privileges, but also in the years ahead, and in particularly II. Abdulhamid period (1876-1909) on the Armenian issue will emerge and become a step in the Armenian revolt and laid the groundwork to interfere of the European states to the internal affairs of the Ottoman Empire.

Key Words: *The Rights Given to Armenian, Armenian Privileges, Regulation of Armenian Nation*

GİRİŞ

Bir milletin toprağında yerleşmiş, orada yaşamakta olan, fakat o millettten ırk, dil, din ve mezhep farkı bulunan insanlar, azınlık olarak kabul edilir. Bu azınlıklar devletler hukukuna göre, o memlekette uygulanan yönetime ve devlete bağlı kalır. Bu açıdan azınlıklar ırk, din ve dil bakımından farklı olmakla beraber, aynı memlekette beraber yaşadığı milletin sevinç ve kederlerine ortak olmak, içinde yaşadığı devletin yönetimine uymakla yükümlüdürler. Azınlıkların memleket ve devlet zararına olacak her türlü düşünce ve faaliyetlerden sakınmaları gerekir. Aksi takdirde bünyesinde yaşadığı, imkânlarından faydalandığı devlete ihanet etmiş olurlar.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde huzur ve sulh içinde yaşayan Ermenilerin “Millet-i Sadıka” olmaktan çıkıp ihanete yönelmelerinde iç ve dış etkenlerin neler olduğu, siyasî ve dinî etkenlerin bu azınlık içerisinde nasıl karşılık bulduğu kadar, Osmanlı Devletinin izlediği politikanın da isyan ve ihtilâl hareketlerindeki etkisi de ele alınarak bu konudaki soru işaretlerine cevap bulunabilmelidir. Bizdeki “Ermeni Meselesi” konusu ile Batıdaki “Ermeni Soykırımı” algısı arasındaki çözümsüzlüklerin dayanakları tarihî perspektifte ilmî metodlarla ortaya konulabilir. Bu bakımdan Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki durumları önem arz etmektedir.

İstanbul’un fethiyle (1453) Bizans Devletine son vererek Anadolu’nun hâkimiyetini elde eden, stratejik ve jeopolitik konumu, bilgi ve teknoloji üretme ve

kullanma gücü ile büyük bir devlet haline gelen Osmanlı İmparatorluğu; Avrupa devletlerince XVII. yüzyılın başlarına kadar “Büyük Türk İmparatorluğu” şeklinde telakki edilmiş, Asya, Ortadoğu, Afrika ve Avrupa kıtalarındaki toprakları, hâkimiyet alanları, nüfusu ve nüfus yapısının özellikleri ve sahip olduğu iktisadî kaynakları bakımından 1500’lü yıllardan başlayarak, iki yüzyıl boyunca çağın en güçlü devleti olmuştur. İmparatorluğun kurucu unsuru olan Türkler, İmparatorluğun varlığı ve gelişmesinin de temeli olmuştur. Bu büyük imparatorluğun insanlık tarihine ve medeniyetine getirdiği yenilikler ve katkılar, Türk Milleti’nin üstün ahlâk yapısı ve nitelikleri, imparatorluğun devamı için en önemli güvence olmuştur.

Dünya düzeni konusunda “Adalet ve Güç” temel düşüncesine dayanan devlet anlayışı ve uygulamalarıyla Osmanlı Devleti; bünyesinde yaşayan bütün toplum ve gayrimüslim azınlıkların güvenini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun hukuk düzeni de bu temel düşüncelere dayandığı için, toplumun siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel hayatı da temel kurallara bağlanmıştır. Binlerce yıllık Türk devlet ve hukuk düzeni geleneği olan “Töre” ve İslâm Hukukunun şahıslara verdiği kişilik, aile, miras, vakıf kurma gibi temel haklar birleşerek, Osmanlı İmparatorluğunun hukuk anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu hukuk anlayışı, hem siyasî gücü ve iktidarı elinde tutan Türk Milletinin uyması gereken kuralları ve hem de gayrimüslim topluluklarının ve aynı zamanda Ermenilerin haklarını da belirlemiştir.¹ Din ve mezheplerinin gerektiği her türlü hareket, davranış ve ayinlerini, din hürriyeti ile serbestçe yerine getirmişlerdir. Ayrıca tüm azınlıkların kişi, aile, miras gibi haklarını, bağlı buldukları din ve mezheplere göre kullandıkları bilinmektedir.²

Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Dinî Durumu

Ermenilerin bağlı bulunduğu İstanbul Ermeni Patrikliği, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından tesis edilmiştir. O döneme kadar Bursa’da Piskoposluk olarak bulunan dinî makam, Fatih Sultan Mehmed’in Bursa’daki Hovakim Efendi’yi İstanbul’a getirtip, Ermeni Patriği ilan etmesiyle Patriklik haline gelmiş ve Patrikhane teşkilatı kurulmuştur. Hz. İsa’da tek şahsiyet gören bütün Hıristiyan topluluklar da Gregoryen Ermenileri temsil eden İstanbul Ermeni Patrikhanesi’ne bağlanmıştır.³ Böylece İstanbul Ermeni Patrikleri XIX. yüzyıla kadar Altı Topluluk Patriki olarak anılmıştır. ⁴ Patrik Hovakim’in unvanı da ”Bütün Türkiye Ermenilerinin Patriği” olarak kabul görmüştür.⁵

Seçim yoluyla kendi patriklerini belirleyen Ermeni cemaatinin iş ve işlemleri Patrikleri vasıtasıyla yürütülmüş, patrikler de vergi ödeme v.b. yükümlülüklerinin

¹ Tülay DURAN, “Görüşler”, Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, İstanbul, 1989, III, 381-382.

² E. Ziya KARAL, **Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi**, Ankara, 1971,5.

³ B.O.A., **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi (1906-1918)**, Ankara, 1995, 7.

⁴ Esat URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ankara, 1950, 149.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Davut KILIÇ, **Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikliği**, Ankara 2008.

yanında davranışları açısından da Osmanlı devletine karşı sorumlu olmuşlardır.⁶ Osmanlı Devleti tarafından kendilerine verilen hak ve imtiyazlarla Ermeni Patrikleri büyük yetki ve sorumluluk sahibi olmuşlardır. Ermeni Patrikliğine verilen beratla birlikte, kendilerine tanınan haklar, din ve toplumla ilgili işler, okullar ve cemaate ait kurumların idaresi Patrikhaneye verilmiştir. Bu haklar XIX. asrın ortalarından itibaren Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Ermeni Milleti Nizamnâmesi gibi düzenlemelerle daha da genişlemiş ve artmıştır. 1863'te kabul edilen Ermeni Milleti Nizamnâmesi, Ermeniler için bir anayasa niteliği taşımıştır. Bu Nizamnâme ile Ermenilerin hayat düzeni ve sosyal durumları Patrikhane'nin yönetimi ve denetimine bırakılmıştır.⁷

Ermeniler arasında XIX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan misyonerlik faaliyetleri neticesinde mezhep ayrılıklarının başladığı görülmektedir. Bu yüzyıla kadar tamamen Gregoryen olan Ermeniler, bundan sonra Katolik ve Protestan Ermeniler olarak bölünmeye başlamışlardır. Ermeniler arasındaki mezhep değiştirme faaliyetlerinde Osmanlı Devleti tamamen tarafsız hareket etmiş, aralarındaki anlaşmazlıkların bir an önce çözümlenmesi için gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti, mezhep değiştiren Ermenilerin diğerleri tarafından zorlanması ve baskı altında tutulmasına müsaade etmemiş, dinî baskının yapılmaması konusunda da Protestan ve Katolik cemaatlerinin temsilcileri olan Patriklere gerekli uyarılarda bulunmuştur.⁸ Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Ermeniler arasındaki mezhep mücadelesi ve bu mücadelenin arkasında yer alan kilise ve din adamlarının rekabetine karışmamış, düzen ve asayişini sağlayıcı bir rol oynayarak mücadeleyi önlemeye çalışmıştır.⁹

Ermenilerin Osmanlı Devletindeki İktisadî, Sosyo-Kültürel Durumu ve Nüfusu

Diğer gayrimüslimler gibi Ermeniler de Osmanlı Devleti'ne şer'î ve örfî vergi vermekle yükümlü olmuştur. Gayrimüslimlerin ödediği cizye ve haraç vergileri dinî vergidir. Bu vergi Müslüman halkın ödediği öşür vergisine benzemektedir.¹⁰ Ermeni cemaati, Osmanlı İmparatorluğunda askerlik yapmamaları imtiyazı ile devlete askerlik bedeli vermekle de mükellef idiler.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu, diğer azınlıklar gibi Ermeni halkına da asırlarca daha müreffeh ve medenî bir hayat yaşama imkânını vermiş, o dönemde dünyanın en medenî şehri olan İstanbul'a Ermenileri yerleştirmiştir. Fatih Sultan Mehmet

⁶ Davut KILIÇ, "Dini İlişkiler Bakımından İstanbul Ermeni Patrikhanesi", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler C. I**, Erciyes Üniversitesi Yayını 2007, 565.

⁷ DURAN, "Görüşler", O.Y.E.M.,III, 383; Davut KILIÇ, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi, (1850-1896), **Osmanlı II**, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, 154; B.O.A., **Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi**, 9.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut KILIÇ, **Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara 2012.

⁹ B.O.A., **İrade-i Hususiye**, Genel No: 720, Hususi No: 51, Tarih 1318.N.23.

¹⁰ Davut DURSUN, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, Ankara, 1989, 301.

¹¹ B.O.A., **Yıldız Tasnifi Sadaret Resmî Maruzat Evrakı** Cilt I, Dosya 1, Sıra 18, Tarih 1295.1.3.

ile başlayan ve Yavuz Sultan Selim ile devam eden Ermenilerin İstanbul'a yerleştirilmesi, iskân açısından büyük bir başarı sayılmıştır.¹²

Osmanlı İmparatorluğunun bazı bölgelerinde ve daha çok İstanbul'da yaşayan Ermeniler, hiçbir yerde çoğunluk olarak bulunmamışlardır. Ermenilerin, Osmanlı Devletinin kuruluşundan önce ve sonra, XIX. yüzyıl sonlarına kadar, yaşadıkları bölgelerdeki nüfus sayısı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. XIX. asrın başlarında İstanbul'da yaşayan Ermenilerin nüfusu 150.000'dir. Bu yıllarda İstanbul, Ermenilerin dünyada en yoğun yaşadığı şehirdir.¹³ Taşra vilayetlerinde ise daha çok Erzurum, Diyarbakır, Van, Muş, Siirt civarında yaşamaktadırlar. Fakat hiçbir vilayette Müslüman-Türk halka oranla çoğunluk sağlayamamışlardır.¹⁴ XIX. asırdan itibaren yapılan nüfus sayımlarında ve farklı kaynaklarda Ermenilerin nüfusu 900.000 ile 1.300.000 arasında gösterilmektedir.¹⁵ Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde yaşamaktaydılar. Fakat hiçbir yerde Türklerden daha fazla nüfusa sahip değildiler. Hiçbir yerde çoğunluğu sağlayamadıkları görülmüş, farklı mezheplere ayrıldıkları için de bir birlik ve bütünlük gösterememişlerdir.¹⁶

Anadolu'da yaşayan Ermenilerin çoğunlukla çiftçilikle, mahallî endüstri, el sanatları ve küçük ticaretle meşgul olmuşlar ve sahibi oldukları toprakları ekip biçmişlerdir. Şehirlerde yaşayanlar ise, özellikle İstanbul'daki Ermeniler, iç ve dış ticaret, kuyumculuk, bankerlik, müteahhitlik ve bazıları da devlet hizmetlerinde olmak üzere, malî ve ekonomik işlerle uğraşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermeniler ekonomik alanda oldukça geniş imkânlarla sahip olmuş, ekonomi adeta kendilerine teslim edilmiştir. Ermenilere bu alanların serbest bırakılması ve devlet memuriyetine alınmalarının sebebi, önceden beri sadık millet olarak, kendilerine güven duyulmasıdır.¹⁷

XIX. yüzyıl başlarında, "Amira" denilen ve Ermeni bankerlerinden, tüccarlar ve devlet memurlarından meydana gelen Ermeni ileri gelenleri, Ermeni azınlığın sosyal hayatında önemli oranda etkili olmuştur. Bunların yardımıyla Ermeni okulları, matbaalar, kütüphaneler yapılmış, birçok Ermeni genci öğrenim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat bu çalışmalar neticede Osmanlı Devletinin zararına sonuçlanmaya başlamıştır. Çünkü Avrupa'ya tahsil için gidenler, Ermeni isyan ve ihtilâl faaliyetlerini idare eden komitacılar olarak geri dönmüşlerdir.¹⁸

¹² A. Hulki SARAL, **Ermeni Meselesi**, Ankara,1970,41.

¹³ B.O.A., **Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi**,Ankara,1995,7.

¹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut KILIÇ, **Vilayeti Sitte Salnamelerinde Dini ve Etnik Dağılım**, Kayseri 2015.

¹⁵ Mehmet HOCAOĞLU, **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, İstanbul,1989,53.

¹⁶ **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, Tarih Araştırmaları ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, C. I/XIV-XV, İstanbul, 1989.

¹⁷ **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara,1983,18. Ayrıca Bakınız. **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, I/XIV-XV., Kamuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1988, 108.

¹⁸ E. Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983,VIII, 126-129.

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermenilerin durumu konusunda iki temel nokta ortaya çıkmaktadır.

- 1- Ermenilerin hak ve hürriyetleri, iktisadî, sosyal ve dinî imkânları, diğer Hıristiyan azınlıklardan daha ileri seviyededir.
- 2- 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar bir Ermeni meselesi açığa çıkmamakla beraber, Ermenilerin kendi aralarındaki mezhep ayrılıkları ve mücadele.

Ancak bu iki temeli nokta, daha sonra Osmanlı Devleti aleyhine yapılacak faaliyetlerin de zeminini hazırlamıştır.¹⁹

Eğitim konusuna gelince; Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde, Osmanlı eğitim-öğretim kurumları yanında, gayrimüslimlere ve yabancı ülkelere ait okulların bulunduğu, başlangıçta gayrimüslim topluluklara bir hak olarak verilen, cemaatlere ait millet okullarını daha sonraları yabancı devletlerin açtığı okulların izlediği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayrimüslimlerin yabancı devletlerle olan dinî, siyasî ve ticarî ilişkileri, daha sonraları da misyonerlik faaliyetleri, bu okulların açılması ve ülke genelinde yaygınlaşmasına neden olmuştur.²⁰

Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devletinden çeşitli sebeplerle elde ettik hak ve imtiyazlar, azınlıkların ve elbette Ermenilerin de bu durumu emsal göstererek yeni hak ve imtiyaz elde etme isteklerine sebep olmuştur. Yabancı devletler kendi açtıkları özel okullar yanında, cemaat okullarına da yardımlar yapmış, bunları himayeleri altına alarak, kendi mezhepleri doğrultusunda eğitim ve öğretim yapmasını sağlamışlardır. Daha sonra bu okullar, himâyesi altına girdiği devletin adıyla zikdilmeye başlamıştır. FransızRum Okulu, Amerikan-Ermeni Okulu gibi.²¹

Tanzimat devri denilen 1839-1918 döneminde, yeni eğitim reformu uygulamaya konmadan önce, Osmanlı İmparatorluğunda eğitim konusu şu şekildedir; Müslümanlara ait okullar (Sübyan Mektepleri, Medreseler, Askerî Okullar, Enderun v.s.), gayrimüslimlere ait okullar (Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi gibi çeşitli toplulukların okulları). Bu okullar birbirinden metot olarak da, dinî ve siyasî açıdan da farklıydılar. Bu okullar, Osmanlı toplum yapısında birleştirici olmaktan ziyade parçalayıcı unsurlar olmuştur.²² Zamanla verilen imtiyazlar sebebiyle, bu okulların zararlı faaliyetlerine engel olunamamıştır. Tanzimat devrinde eğitim ve öğretim modern hale getirilemediği için özellikle medreseler bilgi ve teknoloji açısından geri kalmasına rağmen, azınlık ve cemaat okulları ileri düzeyde olan Avrupa eğitim sistemiyle eğitim ve öğretim yapmışlardır.²³ Eğitim konusunda Ermenilerin zamanın şartlarına göre oldukça ileri düzeyde olduklarını

¹⁹ URAS, "1877-1878 Osmanlı-Rus...", O.Y.E.M., 56.

²⁰ Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, I/XIV-XV.

²¹ İlknur POLAT, Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine İnceleme, Ankara, 1988, 627.

²² Davut KILIÇ, "Osmanlı Ermenilerine Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri", Tarihte Türkler ve Ermeniler C VIII, Ankara 2014, 99 vd.

²³ Bayram KODAMAN, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991, 12-45.

söylemek mümkündür. 1877 yılına kadar İstanbul’da birçok Ermeni Okulu açılmış ve kendi eğitim ve öğretimini sürdürmüştür. Bu okulların yıllara göre sayısı şöyledir;

1877’de 43 okul, 1878’de 44 okul, 1880’de 45 okul ve 1883’te 45 okul olmak üzere toplam 177 okul açılmıştır.1897 yılında Osmanlı Devletinde Ermeni okullarının sayısı artmış ve bu okulların açılması için de II. Abdülhamid yönetiminin izni alınmıştır. Bu tarihte Gregoryen Ermenilere ait 553 ilkokul, 86 ortaokul, 14 lise olmak üzere toplam 631 okul, Katolik Ermenilere ait 49 ilkokul, 20 ortaokul, 2 lise olmak üzere toplam 71 okul ve Protestan Ermenilere ait 185 ilkokul, 9 ortaokul ve 4 lise olmak üzere toplam 198 okul bulunmaktadır.

Patrikhane, “Ders programlarının kendileri tarafından hazırlanması, öğretmenlerin diplomalarının Ruhaneler tarafından tasdik edilmesi, bu okullara ait bilgilerin Ruhanelerden alınması, bu okullardan verilecek diplomaların Babîâli tarafından tasdik edilmesi, kurulmuş ve ileride kurulacak olan okullara devlet bütçesinden tahsisat yapılması, bu bütçenin okulların mensup olduğu Ruhanî reislere verilmesi” konularındaki isteklerini II. Abdülhamid yönetimine kabul ettirmiş, böylece Ermeniler eğitim alanında yeni hak ve imtiyazlar elde etmişlerdir. İstanbul Ermeni Patrikhanesi, din imtiyazlarının yanı sıra eğitim konusunda da ayrıcalıklara sahip olduklarını beyan etmiş, zaman zaman Babîâli’ye müracaat ederek bu konuda çeşitli isteklerde bulunmuşlardır.²⁴ Bu okulların amacı; başlangıçta Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek iken, 1880’lerden itibaren siyasî amaçlı eğitim yapılmaya başlanmıştır.²⁵

Ermenilerin yaşadığı doğu vilayetlerinde 803 okul, 2088 öğretmen ve 81.226 öğrencisi bulunmaktadır. 1863’te yürürlüğe giren Ermeni Milleti Nizamnamesi ile her cemaatin kendi kültür ve diline uygun okul açabileceği, fakat öğretmenlerinin denetim altında tutulacağı belirtilmiştir. Bu haktan yararlanan Ermeniler, birçok özel okul açmışlar, bundan itibaren Osmanlı okullarına rağbet etmemişlerdir. Tanzimat ile gayrimüslimlere bazı Türk okullarına girme hakkı tanınmış ise de, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda gayrimüslimlerin ihanetleri sonunda askerî okullar gayrimüslimlere yasaklanmış, diğer okullara devam etme hakları ise devam etmiştir.²⁶

1. ERMENİLERE VERİLEN HAKLAR VE İMTİYAZLAR

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren Türk idaresi altına giren Ermeniler, Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’ni kurmuşlardır. Bu Patrikhanenin kuruluşu ile birlikte, Ermeni milletinin dinî ve sosyal işleri ile okullar ve bütün Ermeni cemaatine ait hizmetlerin idaresi, Ermeni Patrikhanesine verilmiş ve bu husus hemen hemen her padişah tarafından fermanlarla teyit edilmiştir.

²⁴ BOZKURT,163-168; KODAMAN,75-112.

²⁵ POLAT,633-634. Ayrıca bkz.218-219.

²⁶ BOZKURT,158-163. 2

Ermenilere verilen bu hak ve imtiyazlar, başlangıçta Ermenilerin dinî ve sosyal hayatını düzenlemek amacıyla verilmişse de XIX. yüzyıldan itibaren ve özellikle II. Abdülhamid döneminde bu haklardan fazlasıyla yararlanan Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunarak, verilen hak ve imtiyazları kötüye kullanmış, asıl dinî görevlerini bir tarafa bırakarak siyasî alanda faaliyette bulunmuşlardır.²⁷

a – Tanzimat'la Verilen Haklar

Tanzimat-ı Hayriye (1839-Gülhane Hattı Hümayunu) bütün Osmanlı vatandaşları arasında hukuk eşitliği, can, mal ve namus dokunulmazlığı sağlamıştır. Osmanlı Devleti tüm gayrimüslimler gibi, Ermenilere de her bakımdan geniş haklar tanıyarak, kendilerine güven vermiştir. Tanzimat'ın ilanı, tüm gayrimüslimlere olduğu gibi Ermeniler de şu hakları sağlamıştır.

- Tüm tebaa can, mal ve ırz güvenliği şemsiyesi altına alınmıştır.
- Daha önceden verilen tüm imtiyazlar ve ruhanîlere verilen muafiyetler korunmuştur.
- Patrikler, seçildikten ölünceye kadar görevlerinde kalacaklardır.
- Dinî görevlere seçilen ve tayin edilen kişiler devlete sadakat yemini edeceklerdir.
- Rahiplere verilen aidatlar, bahşişler yasaklanarak Patriklere belirli gelirler sağlanmaktadır.
- Hıristiyan rahiplerin mallarına zarar verilmeyecek, dinî kurumların bakım ve tamirine izin verilecektir.
- Dinî grup ve milletler eşit kabul edilerek, din ve mezhep değişikliğinde baskı ve zor kullanılmayacaktır.
- Çoğunluğu elinde bulunduran yerlerdeki dinî topluluklar açıktan ayın yapabilecektir.²⁸

Maddelerden de anlaşılacağı üzere Ermeniler, İmparatorluğun esas unsuru olan Müslüman-Türk Milleti ile aynı haklara sahip olmuştur. Ayrıca Ermeni Patrikleri ve Ruhanîlerinin daha önceden sahip olduğu şahsî otorite ve yetkileri korunmuş, bu yetkiler Patrikler ve Ruhanîlerin elinde bırakılmış, Patriklerin görevi, devlete ihanet etmedikçe, ölünceye kadar garanti altına alınmış, tüm Ermeni din adamlarının devlete sadakatle bağlanmaları istenmiştir. Bu döneme kadar Ermeni kilise, manastır ve okullarının onarım ve tamirine izin verilmezken, Tanzimat Fermanı ile Ermenilerin dinî kurumlarının tamirine müsaade edilmiş, Patriklerin şahısları ve Patrikhane adına para toplamaları yasaklanarak kendilerine maaş tahsis edilmiştir. Tanzimat Fermanı ile Ermenilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan doğan davalar, Patriklerin yetkisine verilmiş,

²⁷ A Hulki SARAL, **Ermeni Meselesi**, Ankara,1970,49.

²⁸ Cemal ANADOL, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**,İstanbul,1982,52-55., Ayrıca bkz. Kevork ASLAN,107-108

Ermenilerin Osmanlı askerî ve mülkiye okullarına girmelerine müsaade edilmiştir.²⁹

b – Islahat Fermanı İle Verilen Hak ve İmtiyazlar

Avrupa devletleri, kendilerine Ermeni Patrikhanesi tarafından yapılan müracaat ve şikayetlerle, Ermenilere Tanzimat ile verilen hakları yeterli görmemiş, Hıristiyan azınlıkların Müslümanlardan aşağı bir mevkiye olmasını sağlayan idarî ve hukukî düzenlemelerin kaldırılmasını istemişlerdir. Bu istekler, Islahat Fermanında verilen hak ve imtiyazlarda görüleceği üzere; yargıyı idareden ayırmak, karma mahkemeler kurmak, vilayetlerdeki karma olan idare meclislerine geniş yetkiler vermek, okullar açmak, devlet memurluğuna alınmada ırk, mezhep ve din ayrımı yapılmaması gibi konulardır. 18 Şubat 1856 tarihinde yayınlanan Islahat Fermanı, Ermenilerin yukarıda belirttiğimiz isteklerinin kabul edilerek geçerlilik kazandığını ifade etmektedir. Islahat Fermanı ile birlikte, daha önce Tanzimat fermanı ile verilen tüm haklar korunmuş ve yeni hak ve imtiyazlar sağlanmıştır.

Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni haklar şöyledir.³⁰

- Fatih Sultan Mehmet devrinden bu tarafa gayrimüslimlere verilen imtiyazlar ve ruhanî muafiyetler devam edecektir.
- Din ve mezhep farkı olmaksızın herkesin can, mal ve namus emniyeti sağlanacaktır.
- Patrikhanelerde meclisler oluşturulacak, bu meclislerin kararları Babîâlî tarafından tasdik edildikten sonra kesinleşecektir.
- Tayin edilecek tüm dinî şahsiyetler devlete sadakat yemini edeceklerdir.
- Cemaat işleri, ruhanî ve cismanî üyelerden meydana gelecek bir meclis tarafından yürütülecektir.
- Rahiplere verilmekte olan bağış ve bahşişler yasaklanarak, bunlara belirli bir maaş bağlanacaktır.
- Halkın çoğunluğu bir mezhebe bağlı olan yerlerde açıktan ayın yapılabilecektir.
- Şehir, kasaba ve köylerde okul, hastane, mezarlık gibi yerlerin tamiratına engel olunmayacaktır. Bu konuda patriğin tasvibi ve Babîâlî'nin onayı gereklidir.
- Küçük ve büyük tüm mezhepler din serbestliği hususunda eşittir.
- Dil, din ve ırk itibarıyla bir grubun diğerine üstünlüğünü ifade eden tüm deyim ve sözler kaldırılacaktır.
- Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacak, inandığı dinin ayinini serbestçe yapabilecektir.
- Gerekli şartları taşıyan herkes askerî ve mülkî okullara girebilecektir.

²⁹ Esat URAS, **Tarihte Ermeni Meselesi ve Ermeniler**, Ankara,1950,160.

³⁰ GÜRÜN,83.

- Osmanlı Devleti tarafından denetlenmek şartıyla okullar açılacaktır.
- Cins ve mezhep farkı gözetmeden tüm tebaadan devlet memuru olabilecektir.³¹
- Müslümanlarla gayrimüslimler ve gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ticaret ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulacak ve yargılama açıktan yapılacaktır.
- Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki miras, nafaka gibi özel hukuku ilgilendiren davalar, Patrikler ve ruhanî Meclis tarafından görülecektir.
- Askerlik hizmetinden gayrimüslimler de yararlanacaktır. Zira hukuk eşitliği, vazife eşitliğini de gerektirir. Bu görevi fiilen yapabilecekleri gibi bedel ödeyerek de yapabileceklerdir.

Özellikle bu son madde dikkat çekicidir. Çünkü bu döneme kadar askerlik hizmetinden çok az bir ücret karşılığı muaf olan gayrimüslimler, bu tarihten itibaren askerlik vazifesini istemektedirler. Onların bu isteği Islahat Fermanı ile verilmiştir. Fakat ileriki yıllarda özellikle Rum azınlığının Yunan isyanı sırasındaki ihanetleri ve Ermenilerin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki tutumları, kendilerinin gerçek niyetini ortaya koymuştur. Ayrıca askerlik yaparak ordunun kullandığı silahların kullanılışı ve ordu ile ilgili bilgileri öğrenerek, çıkacak bir ayaklanma ve isyanda bu durumu ordu aleyhine kullanmak da başa bir sebep olmalıdır.

Görüldüğü gibi Islahat Fermanı ile birlikte, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında fark kalmamıştır. Fakat cemaatlerin Ruhanî liderleri kendileriyle ilgili hükümlerden memnun kalmamışlardır. Patrikler ve Ruhanîler, daha önce sahip oldukları yetkileri nedeniyle, dindaşları ve mezhepdaşlarından çeşitli adlar altında vergi almaktaydılar. Ancak bu fermanla ruhanîlere verilen paralar yasaklanmış, kendilerine sabit bir maaş tahsis edilerek, suiistimal yolu ile para toplanması engellenmiştir.

Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin, ferman gereğince Patrikhane işleri ve kararlarına müdahale etmesi, bazı itirazlara neden olmuşsa da bir neticeye ulaşamamışlardır. Bu itirazın sebebi de, Patrikhanenin ve Ruhanîlerin Osmanlı Devleti aleyhine yaptıkları ve yapabilecekleri gizli faaliyet ve kanunî olmayan bir takım işlerin denetlenmesi ve ortaya çıkarılması endişesidir. Avrupa devletleri, Islahat fermanı ile gayrimüslim topluluklar için bir teminat sağlamış ve aslında kendileri için, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine bu azınlıklar vasıtasıyla karışma hakkı elde etmişlerdir.³²

c – Ermeni Millî Nizamnâmesi İle Verilen Haklar

Ermeni Milleti Nizamnamesi, Ermeni Patrikhanesi Ruhanî ve Cismanî meclisleri tarafından hazırlanarak 24 Mayıs 1860 tarihinde, Adliye ve Mezahib Nezareti görevlileri ve Ermeni Ruhanîlerinden meydana gelen bir komisyon

³¹ GÜRÜN,84.

³² Bilal ERYILMAZ, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul, 1990, 110.

tarafından incelenmiş, bazı düzeltme ve değişiklikler yapılarak Babiâli'nin onayına sunulmuştur.³³ Bu Nizamnâme 17 Mart 1863'de bir fermanla tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir.

Bu konudaki ferman, Osmanlı Arşivi, Karton 91, Kısım 33, Zarf 73, Evrak 1739, Cilt 4, Belge No: 13'te olup, şu şekildedir.

Adalet ve Mezhepler Bakanlığı, Mezhepler Müdürlüğü sunuş yazısı ve Padişah buyruğu, Tarih 17 Mart 1863.

Başbakanlıktan Padişah Yüksek Makamına,

Konu: Ermeni toplumuna ait tüzüğün yürürlüğe konulması.

“Yüksek bilgileri olduğu üzere uzun zamandan beri Ermeni toplumu iki zıt gruba ayrılmıştır. Aralarındaki anlaşmazlığa neden olan konuların başında Patrikhane, okul ve hastanelerinin işleyişi, hesaplarının görülmesi, İstanbul ve Kudüs Patriklerinin atama ve benzeri işlemlerinin şekil ve usulleri gelmektedir. Grubun biri kendilerine “İlimlerin ışığı taraftarları”, karşı tarafa da “Bilgisizliğin karanlığın yandaşları” adını vermiştir.

Bunların daha önce kendilerinin hazırladığı ve Ermenilerle ilgili yasalara ve devletin prensiplerine ters düştüğü halde, uygulamaya konulması için izin istedikleri tüzük tasarısı kabul edilmemiştir. Yüce makamlarının görüşlerine ve olurlarına sunulan ekteki söz konusu tüzüğün aldığı son şekil ile birlikte, Ermeni toplumunun çok eskiden beri yürürlükte bulunan kendi özel yaşantılarına ait yönetim şekli düzene konulmuş, zararlı politikalarına son verilmiştir.”³⁴ Padişahın fermanı ile kesinleşen bu Nizamname, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne tebliğ edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu Nizamnamenin sunuş yazısında da görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti, Ermeniler arasındaki mezhep farklılığından doğan anlaşmazlıkları dikkate alarak onları birleştirmeye gayret etmiş, Ermenilerin daha önceleri elde ettikleri imtiyazları koruyarak kendilerine yeni haklar vermiştir.

Aslında bu Nizamnamenin hazırlıkları, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin bünyesindeki meclisler tarafından 1850, 1857, 1859 ve 1860 yıllarında, günlerce süren tartışmalardan sonra son şeklini almıştır. Hazırlanışı sırasında dahi büyük tartışma ve anlaşmazlıklara neden olan bu Nizamname, Ermeniler için bir anayasa niteliğinde olup, Osmanlı devletinin Ermeni azınlığa bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.³⁵

Ermeni Milleti Nizamnamesi ile Ermenilere bir nevi “devlet içinde devlet” “yönetim içinde yönetim” denilebilecek imtiyazlar verilmiştir. Çünkü bu Nizamnamenin ilanından hemen sonra 1863 yılında Ermeni komiteleri ve isyan faaliyetlerinin geliştiği görülmektedir.³⁶ Bu Nizamname İstanbul Ermeni Patrikhanesine Ermeni toplumunu yönetme hakkını verirken, Ermenilere

³³ GÜRÜN, 84-87.

³⁴ **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, III, 99-100.

³⁵ **Belgelerle Ermeni Sorunu**, 34.

³⁶ Erdal İLTER, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyanları** Ankara, 1988, 31.

bağımsız bir millet gibi imtiyaz verilerek, Ermeni Kilisesine kendi meclislerini kurma ve Ermenilerin bu meclisler aracılığıyla yönetilmesi sağlanmıştır.

Ermeni Milleti Nizamnamesi, özellikle Ermeni Patriklerinin yetkileri bakımından önemlidir. Zira Nizamnameye göre Patriklerin yetkileri, mutlak otorite olmaktan çıkarılarak Ermeni milleti ile paylaşılmıştır. Çünkü bu döneme kadar patrikler, Ermeni milletin dinî ve sosyal meselelerde tek yetkili durumundadır. Nizamname ile patriklerin seçimi, Ermeni Patrikhanesi içerisinde yer alan Genel Meclis tarafından yapılmakta, seçilen patriğin tayini ise Padişah fermanı ile kesinlik kazanmaktadır. Genel meclis, eskiden mevcut olan 14 üyeli Ruhanî meclis ve 20 üyeli Cismanî meclis ile Kudüs Ermeni Patriğinin de seçimiyle yetkili kılınmıştır.³⁷

Ermeni Milleti Nizamnamesi 99 maddeden meydana gelmekte olup, özetle şu konulardan bahsetmektedir.

- Ermeni cemaatinin her bir ferdi milletine karşı sorumludur.
- Ermeni toplumu, üyelerinin haklarını ve ihtiyaçlarını gözetir. Ermeni toplumu, üyelerinin eğitimini düzenler. Kilise, okul ve hayır kurumlarını yönetir. Milletin ilerlemesi için çalışır. Kilise kurallarına uyar.
- Patrikler Nizamnameye uyar ve uygular.
- Nizamnameye aykırı hareket edenler ilgili meclisler tarafından cezalandırılır.
- Patriğin belirli maaşı olup, Patrikhanenin masraflarını kendisi karşılar.

Diğer maddeler Patriğin vazifeleri, patrikhane meclislerinin teşkili ve görevleri ile vergiler ve taşradaki Ermeni marhasalarının görevleri hakkındadır.³⁸

Ermeniler, bu Nizamname ile daha önceki imtiyazlarına yeni haklar ilave ederek, büyük imtiyazlara sahip olmuşlardır.

Ermeniler bu Nizamname ile

- Batı uygarlığı ve eğitimine yaklaştılar.
- İstanbul ve taşradaki okullar ve kültür merkezleri açtılar.
- Ermeni dil ve edebiyatı gelişmeye başlamıştır.
- Daha çok gazete ve dergi yayınlamaya başladılar.
- Diğer Hıristiyan mezhepleriyle yakınlaştılar.
- Kilise mensuplarının yetkileri kısılarak, millete söz hakkı verildi.
- Ermenilerin topluca şikayetleri başladı. Eylemleri için güç kazandılar.

Ermenilerin Tanzimat, Islahat Fermanı ve Ermeni Milleti Nizamnamesi ile elde ettikleri imtiyazlar, bundan sonra da devam etmiş ve özellikle 1860'lı yıllardan itibaren başlayan Ermenilerin yönetimden şikâyetleri, Ermeni isyan ve ihtilâl hareketinin başlamasına sebep olmuştur.

³⁷ GÜRÜN,93.

³⁸ Esat URAS, **Tarihte Ermeni Meselesi ve Ermeniler**, Ankara,1950,167-174.

1876 Teşkilat-ı Kanuni'nin (Kanunu-u Esasî) 8. maddesi Osmanlı vatandaşlarının durumunu eşit hale getirmiştir. "Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes, hangi din ve mezhepte olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur." Bu madde ile tüm gayrimüslimler gibi Ermeniler de Osmanlı vatandaşı olarak eşit haklara sahip olmuştur. 11. madde de "Devletin dini İslâm olmakla beraber, düzen ve asayiş ihlâl etmemek şartıyla, Osmanlı Devletinde diğer dinlerin ve milletlere verilmiş olan mezhep imtiyazlarının serbestçe icrası devletin himaye- sindedir" cümlesine yer verilerek hiç kimsenin din ve mezhebine karışılmayacağı bir kez daha garanti altına alınmıştır.³⁹

d – Ermenilerin İstekleri ve Şikâyetleri

Ermeniler, 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi ile elde ettikleri geniş haklardan faydalanacakları yerde, bu hakların kendilerine verdiği hoşgörüyü neticesinde Osmanlı Devleti ve Babıâli'nin yönetiminden şikâyet etmeye başlamışlardır.

Bu şikâyetlerin, özellikle İstanbul Ermeni Patrikliğine seçilen Mıgırdıç Hrimyan tarafından yapıldığı, kendisinin taşradaki Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttığı bilinmektedir.⁴⁰ Bu şikâyetler 1874'te Patrikliğe seçilen Nerses Varjabedian tarafından da devam ettirilmiştir. II. Abdülhamid döneminin ilk Ermeni Patriği olan Varjabedian, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sırasında da Ermeni şikâyetlerini ve isteklerini dile getirmede öncü rol oynamıştır.⁴¹ Bu dönemde Ermeniler, Rumeli'deki Bulgar meselesi ve Yunan isyanları neticesindeki olaylardan sonra, bağımsızlık kazanacakları zannıyla şikâyetlerini artırmak ve Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek istemişlerdir.

Usule göre; şikâyetlerin Adliye ve Mezahip Nezaretine yapılması gerekirken, İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Osmanlı uyruğu değil de yabancı bir ülke vatandaşı gibi, elçiliklerle doğrudan temasa geçerek, vilayetlerdeki Ermeni Murahhasları da konsolosluklara müracaat ederek, abartılı şekilde ve çoğu zaman aslı olmayan şikâyetlerde bulunmuşlardır.⁴²

Ermenilerin çıkardığı olaylar ve isyanlarda sürekli olarak işlenen tema, Ermenilere zulmedildiği ve Ermenilerin suçsuz yere öldürüldüğü iddiası olmuştur. Gerçekte ise Ermeniler başta olmak üzere, Osmanlı devletinde yaşayan tüm azınlıkların dinî inanış ve sosyal konularda geniş bir serbestlik içinde oldukları, o dönemde bu konuya en fazla Osmanlı Devletinin sıcak baktığı bilinmektedir.⁴³

Ermeni Milleti Nizamnamesinden sonra Ermenilerin istekleri özet olarak şu konulardan ibarettir.

³⁹ Gülnihal BOZKURT, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, Ankara, 1989, 83.

⁴⁰ B.O.A., **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, İstanbul, 1982, 45.

⁴¹ **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, 18.

⁴² E. Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983, VIII, 4.

⁴³ **Belgelerle Ermeni Sorunu**, 39. Ayrıca bakınız. B.O.A., **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, XX, 16.

- Askerlikte, bedel yönteminin kaldırılarak Ermenilerin de askere alınması,⁴⁴
- Vergilerin adil olarak toplanması,
- Vilayetlere tarafsız valilerin atanarak halkın şikâyet ve isteklerine cevap vermesi,
- Kanunlar Dergisi (Düstur) Ermeniceye tercüme edilerek vilayetlere gönderilmesi,
- Hukuk, ticaret ve ceza davalarına şer'î değil diğer mahkemelerin bakması,
- Ermeni Nizamnamesinin tüm vilayetlerde ve kazalarda uygulanması,
- Vilayetlerdeki aşiretlerin silahlarının toplanması veya Ermenilere de silah verilmesi.⁴⁵

Bu isteklerin çoğu, daha önce Ermenilere Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Ermeni Milleti Nizamnâmesi ile verilen haklarla karşılanmıştır. Aşiretlerin silahlarının toplanması isteği ise özellikle doğudaki Kürt Aşiretlerinin Ermenilere yönelik hareketlerinden duyulan rahatsızlık sebebiyledir. Çünkü Ermenilerin daha önceden de Kürtlerden şikâyetleri olmuştur. Ermeniler bu şikâyetlerinde Kürt aşiretlerinin kendilerine zarar verdiklerinden, mallarını ve eşyalarını gasp ettiklerinden bahsetmektedir.⁴⁶

Ermeniler bu şikâyetlerini Osmanlı yönetimine değil, kendilerine sahip çıkmaları ve destek olmaları maksadıyla Avrupa devletlerine veya bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğundaki elçi ve konsoloslarına yapmışlardır. Bu şikâyetlerden birisi, 10 Temmuz 1878'de Berlin Büyükelçiliği tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiş olup, şikâyetlerin İngiliz-Ermeni Derneği tarafından yapılan bir toplantıda ele alındığına dikkat çekilmiştir. Bu şikâyetler aşağıdaki konuları ihtiva etmektedir.

- Türkiye Ermenilerinin eziyet çektiği, hayat şartlarının diğer Hıristiyan azınlıklardan daha kötü olduğu,
- Vergilerin ağır olduğu, mahkemelerde şahitlik edemedikleri, asker ve polis olamadıkları,
- Kürt ve Çerkez aşiretlerinin baskı ve talanları karşısında kendilerine silah verilmemesi.⁴⁷

Bu şikâyetler, İngiltere'nin Babiâli'ye vergi konusunda reform, Hıristiyan azınlıklara şer'î hukuk uygulanmaması ve gayrimüslimlere şahitlik hakkının verilmesi hususunda müracaatlarına neden olmuştur.

Bu şikâyetlere bakıldığı zaman şu husus dikkate alınmalıdır. Anadolu'da Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir vilayet ve bölge yoktur. Bu istekler ve şikâyetler Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaya zemin hazırlamak amacıyla yapılmıştır.

⁴⁴ B.O.A., Y.A.Res., I/1-18,1295.1.3.

⁴⁵ Belgelerle Ermeni Sorunu,37.

⁴⁶ B.O.A.,Y.A.Res., I/4-92,1297.10.3.

⁴⁷ B.O.A., Osmanlı Belgelerinde Ermeniler,İstanbul,1989,III,34-58.

5 Haziran 1888 tarihli, İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği tarafından Sadrazam Kamil Paşa'ya Ermeni Ruhanîlerin hapisanelerde kötü durumda oldukları, kötü muameleye tabî oldukları hususunda bir şikâyetle bulunulmuştur. Sadrazam Kamil Paşa Patrikliğe yaptığı tebligatta; hapisanelerin Ermeni papazları ve Ermenilerle dolu olduğu, bunların aç-susuz ve zincire vurulmuş olduğu iddialarının doğru olmadığını, kendilerine bunlardan gelen bir şikâyetin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁸

Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında dil, din, mezhep ve kültürlerini muhafaza ederek, rahat ve huzur içinde yaşamış olan, fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa devletlerinin de kışkırtmalarıyla, isyan ve ihtilâl faaliyetlerine girişen, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu bu zayıf dönemde bir mesele haline gelen Ermeniler, Osmanlı Devletinin kendilerine tanıdığı hak ve imtiyazlar karşılığında nadiren de olsa Devlete ve Padişah'a bağlılıklarını ve şükranlarını bildirmişlerdir. Bunu yaparken de yeni hak ve imtiyazlar elde etmeyi de amaçladıkları göz önünde tutulmalıdır.

Nitekim 23 Temmuz 1889 tarihinde, Van'daki Ermeni cemaati tarafından Sadrazam Kamil Paşa'ya, 131 imzalı bir bağlılık metni gönderilmiştir. Bu metinde Ermeniler; bölgelerindeki bazı Ermenilerin dışarıdaki Ermeni komiteleri tarafından yönlendirilerek olaylar çıkarttıkları, kendilerinin Padişah II. Abdülhamid'in adaletinden ve şefkatinden memnun olduklarını, başka hiçbir ülkede olmayan bir şekilde din ve dillerini muhafaza ettiklerini ve Osmanlı devletine sadakatle bağlı olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁹

Osmanlı Devleti, belki de diğerlerine örnek olur düşüncesiyle devlet hizmetinde başarılı olan, devlete yararlı hizmetlerinden dolayı çok sayıda Ermeni vatandaşını ödüllendirmiştir.⁵⁰

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş bakımından Türk, temel yapısı bakımından Müslüman, sınırları içerisinde sahip olduğu toplum açısından da kozmopolit yapıya sahip bir devlettir. Türk-İslâm çoğunluğun dışında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve diğer bazı küçük toplulukları Osmanlı İmparatorluğunun sosyal yapısını oluşturmuştur.

Dünya düzeni konusunda “ Adalet ve Güç ” temel düşüncesine dayanan devlet anlayışı ve uygulamalarıyla Osmanlı Devleti; toplumun siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel hayatını da temel kurallara bağladığı için, bünyesinde yaşayan bütün toplulukların ve gayrimüslim azınlıkların güvenini kazanmıştır. Bu hukuk anlayışı, hem siyasî gücü ve iktidarı elinde tutan Türk Milletinin uyması gereken

⁴⁸ Cemal ANADOL, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul,1982,45. Ayrıca bakınız. B.O.A., **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**,III,108 - VI,389.- XVI,80.

⁴⁹ Abdurrahman KÜÇÜK, "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1989, XXXI,252; B.O.A., **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**,VII,330.- IX,86. IX,280.- XI,283.- XXIV,235.

⁵⁰ B.O.A., **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**,VII,121.

kuralları ve hem de gayrimüslim topluluklarının haklarını belirlemiştir. Adalet ilkesine dayanan Osmanlı hukuk sistemi; İmparatorlukta yaşayan tüm milletlerde olduğu gibi Ermeniler için de geçerli olmuştur.

Osmanlı Devleti, ırk, renk, dil, din ve mezhep bakımından farklı bütün bu toplulukları yüzyıllarca adalet, hoşgörü, insan hak ve hürriyetleriyle yönetmeyi bir prensip haline getirmiş, azınlıklara verdiği siyasî, sosyal ve ekonomik hak ve imtiyazlarla da devrinin medeniyet sembolü olmuştur. Osmanlı Hukuk Sisteminde tüm azınlıkların hakları en geniş ve kapsamlı biçimde verilmiş, kamu hukuku bakımından da kendilerine Müslümanlardan ayrı bir statü tanınmıştır. Bu nedenle din ve mezheplerinin gerektirdiği her türlü ibadet ve ayinlerini kendilerine verilen din hürriyeti ile serbestçe yerine getirmişlerdir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yazılı hale getirilen, bu zaman kadar da bütün padişahlar tarafından fermanlarla teyit edilen Ermeni hak ve imtiyazları hemen her alanda geçerli olduğu gibi, dünyanın başka bir memleketinde görülmeyen, birçok ülkenin kendi aslı unsurlarından dahi esirgediği hak ve imtiyazlar olmuştur. Öyle ki kendi kendilerini dinî teşkilatları vasıtasıyla yönetme hakkı verilen Ermeniler, tarihin hiçbir döneminde göremedikleri sosyal ve ekonomik statüye kavuşturulmuş, bağımsız bir dinî zümre olarak kabul görmüşlerdir.

Sultan II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) kadar “ Millet-i Sadıka “ olan Ermeni azınlığın, bu tarihten itibaren Avrupa devletleri ve Rusya'nın çıkarları uğruna kullanılan bir Hıristiyan unsur olması da oldukça manidar bir durumdur. Diaspora ve bir kısım çevrelerin iddialarının aksine, hiçbir baskı, kısıtlama ve asimilasyona uğramadan asırlarca rahat ve huzur içerisinde yaşadıkları, himayesinde buldukları devletin en üst kamu hizmetlerinde, sarayın ve devletin hazine görevlerinde yer alan, kendilerine verilen hak ve imtiyazlarla sanat ve ticaret alanları kendilerine açılan Ermeniler; Osmanlı Devletinin kendilerine sunduğu hizmetlerin, hak ve hürriyetlerin kıymetini takdir edememiş, misyonerlik çalışmaları ve kışkırtma faaliyetleri neticesinde kendilerini ihanetin içerisinde bulmuşlardır.

KAYNAKÇA

A-ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul:

a. Yıldız Tasnifi Sadaret Maruzat Evrakı:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Yıldız Tasnifi Sadaret Resmî Maruzat Evrakı**, Cilt I, Dosya 1, Sıra 18, Tarih 1295.1.3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Yıldız Tasnifi Sadaret Resmî Maruzat Evrakı**, Cilt I, Dosya 7, Sıra 41, Tarih 1297.9.30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Yıldız Tasnifi Sadaret Resmî Maruzat Evrakı**, Cilt I, Dosya 4, Sıra 92, Tarih 1297.10.3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Yıldız Tasnifi Sadaret Resmî Maruzat Evrakı**, Cilt II, Dosya 70, Sıra 14, Tarih 1311.11.25.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İrade-i Hususiye**, Genel No: 720, Hususi No: 51, Tarih 1318.N.23.

b. Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı**, Cilt IV, Dosya 76, Sıra 25, tarih 1310.9.5.

c. Resmî Yayınları:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi(1906-1918)**, Ankara, 1995.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi**, Ankara, 1995.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, İstanbul, 1989.
- **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, Tarih Araştırmaları ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, C.I-III, İstanbul, 1989.

B- KİTAP VE MAKALELER

ANADOL, Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul, 1982.

ASLAN, Kevork, **L'Arménie et Les**

Armenies depuis les origines jusqu'à nos jours, Constantinople, 1914.

- **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

BOZKURT, Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

ÇARK, Y.G., **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler**, İstanbul, 1982.

DURAN, Tülay, "Görüşler", **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, C.III, İstanbul, 1989.

- DURŞUN, Davut, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, Ankara, 1989.
- Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, (Meşrutiyetten Evvel ve Sonra), Hazırlayan H. Erdoğan CENGİZ, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- HOCAOĞLU, Mehmet, **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul, 1989.
- İLTER, Erdal, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeyton İsyanları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- KARAL, E. Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi**, Ankara, 1971.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara, 1983.
- KILIÇ, Davut, **Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikliği**, Ankara 2008.
- _____, "Dini İlişkiler Bakımından İstanbul Ermeni Patrikhanesi", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler C. I**, Erciyes Üniversitesi Yayını 2007.
- _____, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi, (1850-1896), **Osmanlı II**, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999.
- _____, **Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara 2012.
- _____, **Vilayeti Sitte Salnamelerinde Dini ve Etnik Dağılım**, Kayseri 2015.
- _____, "Osmanlı Ermenilerine Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler C.VIII**, Ankara 2014.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, "Belgelerin Işığında Türk- Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXI, Ankara, 1989.
- KÜÇÜK, Cevdet, "The Armenian Population in Anatolia in the nineteenth Century", **The Eastern Question; Imperialism and The Armenian Community**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- KÜRŞAD, Cengiz, "Ermeni Terörü", **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, C.III, İstanbul, 1989.
- POLAT, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

SARAL, A.Hulki, **Ermeni Meselesi**, Ankara, 1970.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ankara, 1950.

_____, "1877-1878 Osmanlı –Rus Savaşına Kadar Ermenilerin Türkiye'deki Durumu, **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi**, C.II, İstanbul, 1989.